
Václav Havel a sociologie

Václav Havel by nikdy a právem nepřipustil, aby byl označován jako sociolog. Bylo by nepochybně „unfair“ pokoušet se takto ho chápat, zařazovat *a de facto* se ho tím zmocňovat. Přesto se chci věnovat dvěma oblastem, ve kterých se jeho myšlení setkávalo se sociologií, nebo se sociology. Na prvním místě je to skutečnost, že velká část jeho textů věnovaných stavu české, evropské, ale i světové společnosti, se týkala témat, kterými se tradičně zabývá také sociologie. Jeho úvahy o společnostech mají ovšem specifickou podobu. Týkají se především duchovních a mravních cílů, o které by tyto společnosti měly usilovat, a někdy i nástrojů, jak těchto cílů dosáhnout.

Václav Havel byl prorokem a visionářem, člověkem normativním, někým, kdo bojuje slovem, písmem a především činy o uskutečnění etických cílů v reálném životě a zejména v politice. Byl přesvědčen o tom, že hlavním obsahem činnosti těch, kdo se starají o polis, by mělo být právě propojování mravních cílů s účinnou správou věcí veřejných. V „Letním přemítání“ z roku 1991 o tom přímo napsal: „...nemohu si pomoci, bez dobré vůle slušnosti, rozumu, smyslu pro spravedlnost, odpovědnosti, lásky k pravdě a lásky k bližnímu jsou všechna politická pravidla a instituce stejně mrtvými a bezcennými předměty jako počítač či telefon bez člověka, který s nimi umí zacházet.“ [Havel 1991: 109] Ale toto jeho chápání politiky jako *povolání* ve weberovském slova smyslu, neznamenal, že by přitom nevycházel z *analýzy* a interpretace fungování soudobých společností. Často šlo o velmi sofistikované rozборы konkrétních sociálních a kulturních vztahů.

Václav Havel se nezabýval pouze obecně stavem české společnosti uprostřed husákovské normalizace. Přemýšlel velmi konkrétně o povaze a vývoji komunistické moci, a zejména o tom, co nazval posttotalitním systémem a o moci bezmocných uprostřed tohoto posttotalitního systému. Jeho „moc bezmocných“ napsaná v roce 1978 je jednou z nejhlubších analýz vztahu mocenského systému k autentickému lidskému životu, kdy napsanou českým autorem. Žádný český sociolog dosud nenapsal tak důkladnou – a řekl bych simmelovsky laděnou – úvahu o vztahu moci a lidského života v moderních společnostech. Havel se zde dotýká jednoho z obecných a nejobtížnějších problémů současné sociologie, tj. vztahu mezi systémovou integrací a sociální integrací společností, jak by to vyjádřil britský sociolog David Lockwood. Úvahy tohoto typu bychom v elementární formě našli už u Charlese H. Cooleye. Ale je to především téma velkých soudobých sociologů, Anthonyho Giddense, Pierra Bourdieuho a Jürgena Habermase.

Ale co je dnes po 34 letech od napsání eseje „Moc bezmocných“ nejpůsobivější, je Havlova odvaha označit upadající fáze posttotalitního systému za jednu z variant „celkového selhání moderního člověka“. Havel od analýzy stavu české

společnosti v 70. letech přechází totiž k interpretaci soudobých západních společností obecně. Hovoří o konzumní, industriální, či postindustriální společnosti. Ty jsou podle něho ve stavu myšlenkové, mravní, politické a sociální bídý. Uprostřed roku 1978, v době hluboké stagnace našeho sociologického myšlení, napsal v této souvislosti věty, které stojí za připomenutí. Obsahovaly nemilosrdný, ale myslím, v mnoha směrech pravdivý obraz problémů, před kterými stojíme i dnes: „Ale celý ten statický komplex ztuhlých, koncepčně rozbředlých a politicky tak účelově jednajících masových politických stran... celé ty složité struktury skrytě manipulujících a expanzivních ohnísek kumulace kapitálu, celý ten všudypřítomný diktát konzumu, produkce, reklamy, komerce, konzumní kultury a celá ta povodeň informací, to všechno... opravdu lze asi těžko považovat za nějakou perspektivní cestu k tomu, aby člověk znovu našel sám sebe.“ [Havel 1990b: 127–128]

Cestu z této situace tehdy viděl v „existenciální revoluci“, součástí které by byla mravní rekonstituce, jejímž obsahem by měly být vnitřní odpovědnost, znovu nalezený vnitřní vztah k druhému člověku a k lidské pospolitosti. Druhou částí této cesty je založení takových struktur, které by vedly k obnově hodnot, jako je důvěra, otevřenost, odpovědnost, solidarita. Havel si byl plně vědom toho, že krize české společnosti v době husákovské konsolidace spočívala v roztržení společnosti na systémovou dimenzi moci, ekonomie a oficiální ideologie na jedné straně a úsilí o dobrý soukromý život na straně druhé. V „Dopisu Gustávu Husákovi“ z roku 1975 k tomu napsal věty, které lze chápat jako obecné varování před takovým roztržením: „Oč hlubší je rezignace člověka na možnost... působení směrem ‚ven‘, o to víc se jeho energie obrací ...směrem ‚dovnitř‘. Lidé myslí daleko více na sebe, na svůj domov, na svou rodinu, na svůj dům, tam nalézají klid, tam mohou zapomenout na všechnu hloupost světa... prostě orientují se především na materiální parametry svého privátního živobytí.“ [Havel 1990a: 26] Václav Havel tím, myslím, nechtěl kritizovat lidskou snahu kultivovat domovy a rodiny, ale šlo mu o míru onoho soustředění se na „privátní živobytí“.

Chtěl bych připomenout ještě jeden z jeho vhledů do hlubších vrstev fungování komunistického režimu. Týká se role ideologie v autoritativních společnostech. V eseji o moci bezmocných vytýká západním sovětologům, že se příliš zabývají roli jedince v těchto společnostech. Daleko důležitější je podle něho ideologie: „...ideologie – jako nástroj vnitromocenské komunikace, zajišťující mocenské struktury vnitřní soudržnost – je... něčím, co *přesahuje fyzickou stránku moci*, co si ji do značné míry podmaňuje, a co tudíž zajišťuje i její kontinuitu. Je to jeden z pilířů vnější stability tohoto systému...“ [Havel 1990b: 67–68] Je to poznatek, který je analogií teze Raymonda Arona o tom, že komunistické režimy byly *ideokratickými systémy*. Proto jak Havel, tak Aron věděli, jak důležitá je „čistota idejí“ systému, a jak nebezpečná je na druhé straně ideová eroze.

Havlova komunikace s tématy, kterými se zabývá sociologie, zejména ta její část, která zkoumá strukturu a vývoj tzv. světového systému, zintenzivněla poté, kdy se stal prezidentem Československa a začal jezdit po světě. Při své kulturní, a dodal bych i sociologické vnímavosti, si rychle uvědomil, že rizika vývoje čes-

ké společnosti souvisí s riziky globalizujícího se světa. Jako málokterý z českých intelektuálů té doby pozoroval rostoucí propojenost jednotlivých světových kultur a civilizací při zachování odlišných a někdy i soupeřících hodnot a zájmů jednotlivých částí světa. Pociťoval znovu velká rizika spojená s neexistencí eticky založených a právně vyjádřených pravidel vzájemných ekonomických a politických vztahů mezi světovými kulturami a civilizacemi.

Jeho prorocké nadání vnímat možné budoucí katastrofy bylo umocněno návštěvou Hirošimy v roce 1995. Václav Havel se tam sešel s nositelem Nobelovy ceny Elie Wiesel. A tam vznikla myšlenka organizovat v Praze konferenci „moudrých“, kteří by společně přemýšleli o tom, jak zabránit opakování katastrof 20. století. Na konferenci do Prahy pak Havel zval přední světové politiky, vědce, spisovatele, umělce a představitele světových náboženství a vyzýval je k tomu, aby diskutovali o tom, jak čelit nebezpečným rysům světového vývoje, jak zlepšovat podmínky života všech částí světa, jak zajistit udržitelný vývoj ekologického systému planety a jak zvýšit porozumění a spolupráci velkých světových náboženství.

Václav Havel pozval již v roce 1996 řadu lidí na Hrádeček, aby promysleli pojetí, obsah a organizaci nových konferencí. Mne vyzval na schůzce k tomu, abych se ujal programového výboru konferencí, které nazval Forum 2000. To pro mne – mimo jiné – vytvořilo šanci vtáhnout do diskusí o havlovsky chápaných světových problémech přední sociology. Byla to doba, kdy i v rámci sociologie nebo politické vědy výrazně rostl zájem o globalizační procesy. Všechny větší sociologické konference té doby se zabývaly otázkami vývoje toho, co je označováno pojmem světový řád. Vycházely odborné knihy se znepokojujícími názvy *Střet civilizací*, nebo *Budoucnost globálního konfliktu* a Gunter Frank nám vysvětloval, jak se Marx i Weber mýlili ve svých výkladech vzniku světové hegemonie Západu.

Havlovi však nešlo o to pořádat odborné a převážně analyticky zaměřené konference. Chtěl slyšet spíše názory na to, „co dělat“. To samozřejmě některým sociologům nevyhovovalo. Přesto řada z nich jeho pozvání zúčastnit se těchto „divných“ konferencí přijala. Z knihy *The View from Prague. The Expectations of World Leaders at the Dawn of the 21st Century* z roku 2007 [Musil, Vrba 2007] plyne, že prvních pět konferencí Forum 2000 v letech 1997 až 2001 se zúčastnilo 16 sociologů, kteří byli aktivními panelisty. Ze zahraničních to byli Cornelius Castoriadis, Joseph Chan, Ralf G. Dahrendorf, Amitai Etzioni, Anthony Giddens, John Hall, Krishan Kumar, Ashis Nandy, Miklós Sükösd, Immanuel Wallerstein. Přispěli významně k úrovni konferencí a Václav Havel se seznámil osobně s lidmi, kteří o jeho problémech přemýšleli poněkud jiným způsobem. Myslím, že se navzájem obohatili.

Chtěl bych zakončit tuto úvahu poznámkou o události, která není obecně známá a která se týká vztahu a úcty sociologů k Havlovi. Když byla 8. února 1974 poprvé vůbec na divadle uvedena Havlova hra „Spiklenci“, a to v městském divadle v Baden-Badenu v Spolkové republice Německo, které se Havel nesměl

účastnit, navštívil tuto premiéru Ralf G. Dahrendorf. Byl to z jeho strany politický čin a zároveň projev úcty a morální podpory autorovi, kterému politická moc znemožňovala veřejně uvádět svá díla ve vlastní zemi. Myslím, že Havel a nezávistlá sociologie si byly v té době, ale i později, velmi blízko.

Jiří Musil

Literatura

- Havel, Václav. (1975) 1990a. „Dopis Gustávu Husákovi.“ Pp. 19–49 in Václav Havel. *O lidskou identitu*. Praha: Rozmluvy.
- Havel, Václav. (1978) 1990b. „Moc bezmocných.“ Pp. 55–133 in Václav Havel. *O lidskou identitu*. Praha: Rozmluvy.
- Havel, Václav. 1991. *Letní přemítání*. Praha: Odeon.
- Musil, Jiří, Tomáš Vrba (eds.). 2007. *The View from Prague: The Expectations of World Leaders at the Dawn of the 21st Century*. Prague: Central European University Press